УДК 811.111'373.46:58
DOI https://doi.org/10.32782/2409-1154.2023.61.9

Герман Л. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри європейських мов
Державного біотехнологічного університету

Шастало В. О.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
та методики викладання іноземної мови
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Колесник А. О.,
кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри європейських мов
Державного біотехнологічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСІВ ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ, ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ ТА ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В АСПЕКТІ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено проблемі термінологізації, транстермінологізації та детермінологізації фахової лексики лісового господарства на тлі семантичної деривації в сучасній англійській мові. Метою дослідження є установлення основних механізмів та моделей творення семантичних дериватів у цій субмові. У роботі визначено механізми здійснення цих процесів та досліджено моделі творення. З-поміж механізмів авторами виділено розширення та звуження семантичного об'єму вихідних слів, їх метафоризацію та метонімізацію. До моделей творення цих термінологічних семантичних дериватів шляхом метафоризації та метонімізації автори віднесли наступні: при метафоризації в процесі термінологізації це моделі «схожість за формою», «"схожість властивостей», «функційна схожість», у процесі транстермінологізації – «функційна схожість"», подібність за відсутністю чогось», «схожість за результатом», у процесі детермінологізації – це «функційна схожість», «подібність властивостей», «подібність за формою». Метонімізація у процесі термінологізації представлена моделями: «людина – рослина або рослинний світ», у процесі транстермінологізації – це «частина дерева – вид транспорту», при детермінологізації – це «матеріал – продукт або виріб». Авторами визначено метафоризацію як найпродуктивніший шлях творення цього класу семантичних дериватів. Зроблено висновок про те, що термінологія галузі лісового господарства існує не ізольовано від інших терміносистем або літературної та розмовної форм, а є відкритою для міграційних процесів. Одні лексичні одиниці потрапляють в інші термінологічні системи (наприклад, термінологію сфери освіти, транспорту, комп'ютерних технологій, географії, лінгвістики тощо), інші поповнюють літературну та розмовну форми мовлення. Останні, у свою чергу, служать джерелом поповнення термінології лісового господарства.

Ключові слова: термін, лісове господарство, семантична деривація, термінологізація, транстермінологізація, детермінологізація

Проблема взаємодії та взаємозбагачення фахової і загальновживаної лексики в різних мовах залишається **актуальною** і в наш час. Їй присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (О. Кримець, В. Тарасова, Л. Герман, М. Кухарчишин, Е. Кущ, Л. Миклаш, F. Palmer, M. Johnson та ін.) [1–7], однак донині є чимало питань, які потребують подальшого дослідження, оскільки розвиток науки і виробництва викликає появу нових термінів, які проникають в інші терміносистеми чи загальновживану лексику, а остання, як відомо, часто слугує джерелом творення нових термінів, що обслуговують ту чи іншу галузь науки й виробництва. **Об'єктом** нашої розвідки є фахова термінологія лісового господарства, яка функціонує в сучасній англійській мові. Під терміном «лісове господарство» розуміємо «галузь матеріального виробництва, яка покликана організовувати, впорядковувати й використовувати лісові ресурси, а також відтворювати, підвищувати продуктивність лісу та охороняти його від пошкоджень. Водночас лісове господарство – це не лише виробнича галузь, а й наука, скерована на творення, управління, використання, збереження й відновлення лісових ресурсів з метою задоволення цілей й потреб людини і довкілля» [8, с. 51–52]. Зазначимо, що лісове господарство як наука має міждисциплінарний характер. Вона суміжна з іншими, зокрема, біологічними, соціальними, управлінськими тощо знаннями, спрямованими на генерування нових знань і їхнє застосування для проведення лісогосподарської діяльності на еколого-економічних засадах. Сучасне лісове господарство охоплює широке коло проблем щодо багатофункційної системи його ведення, зокрема, заготівлі деревини і недеревних ресурсів, місць існування диких тварин, управління природними заповідниками й водозборами, боротьби з ерозією, збереження біорозмаїття, захисту і збереження лісу та ін. У нашому дослідженні розглянуто лексику, що стосується галузі лісового господарства, яка утворена від

загальновживаної лексики, а також ту, яка перейшла з інших терміносистем у ході семантичної деривації. Сюди також включено детермінологізовані лексичні одиниці, які втратили своє термінологічне значення і поповнили літературну та загальновживану лексику.

Отже, **предметом** розвідки є процеси термінологізації, транстермінологізації та детермінологізації, що здійснюються шляхом семантичної деривації.

Мета дослідження – установити основні механізми й моделі творення семантичних дериватів при метафоризації та метонімізації в заданій субмові.

Джерельною базою нашої розвідки слугувала фахова автентична література з проблем лісового господарства (наукові статті, навчально-методична література, глосарії та ін.), яка використовується нами в навчальному процесі з дисциплін «Англійська мова за професійним спрямуванням» та «Ділова англійська мова», що викладаються здобувачам першого та другого освітнього рівнів спеціальностей 205 «Лісове господарство» та 187» Деревообробні та меблеві технології». Було відібрано 80 найбільш уживаних термінів, утворених шляхом семантичної деривації (типу *forest , bush, wood, trunk, tree, stump, fruit, bark,cover, veneer etc.*) [9–11]. Для визначення семантичної структури термінів використано словник English Oxford Dictionary online [12].

Зазначимо, що на сьогодні англомовну лісогосподарську термінологію вивчено недостатньо глибоко та всебічно. Її дослідженню присвячено лише деякі праці лінгвістів. Це, зокрема, роботи Л. Миклаш, М. Солодкої, М. Мазепи, автори яких вивчали її з різних поглядів. Наприклад, Л. Миклаш [13; 8] досліджувала історію становлення англомовної термінології лісового господарства, її структурно-семантичні параметри, М. Солодка [14] провела розвідку в аспекті компаративного аналізу термінології лісового господарства в українській та англійській мовах, М. Мазепа [15] висвітлив деякі проблеми відповідності термінів англомовної літератури лісотехнічного профілю в контексті перекладу українською. Проблема ж лексико-семантичного способу творення термінів лісового господарства, їх транстермінологозації та детермінологізації ще не була предметом спеціального розгляду. Але перш ніж перейти до висвітлення цього питання, зупинимося на ключових термінах, без яких неможливе розкриття цієї проблеми, а саме:» семантична деривація», «термінологізація», «транстермінологізація» та «детермінологізація».

Зауважимо, що семантична деривація – це один із семантичних процесів, у результаті якого виникають похідні одиниці внаслідок змін, що відбуваються в семантиці слова-донора. Існує багато визначень цього лінгвістичного терміна, що містяться в роботах Л. Лисиченко, О. Тараненко, М. Полюжина та інших науковців: «вторинна номінація», «лексико-семантичний спосіб», «семантична деривація», «неосемантизація» тощо. При цьому вибір певного терміна залежить від різних підходів до мовного явища та його аналізу. У нашій роботі використано термін «семантична деривація», запропонований Н. Тропініною, яка трактує його як «складний багатогранний процес породження нових значень слів, який призводить до перебудови їх семантичної структури і впливає в цілому на всю лексико-семантичну систему мови, робить її динамічною, здатною швидко реагувати на зміни в екстралінгвальній дійсності, відображаючи їх» [16, с. 28].

Відомо, що семантичний розвиток слів стимулюється зовнішньо- і внутрішньомовними чинниками. До перших, екстралінгвальних, належать імпульси розвитку, що надходять із зовнішнього середовища, до внутрішньомовних – ті, які зумовлені законами розвитку мови, закладеними в самій мовній системі. Аналізуючи історію становлення термінологічної системи галузі лісового господарства, можна виділити такі екстралінгвальні чинники, які впливають на цей процес: розвиток багатогалузевої науки лісового господарства, яка охоплює різні аспекти (біологічні, екологічні, соціальні тощо), а також розвиток лісогосподарського виробництва, що базується на новітніх досягненнях лісогосподарської науки. Наприклад, у 20 сторіччі спостерігалося і має місце зараз виокремлення екотехнічного підходу в розвитку лісового господарства, для якого характерна актуалізація проблеми довкілля через втрату в природних екосистемах деяких видів флори та фауни, що спричинено заміною корінних лісостанів монокультурами, наслідками ерозії ґрунтів тощо [13].

Нові тенденції в розвитку лісового господарства зумовили еколого-економічний взаємозв'язок у вирішенні проблеми охорони й раціонального використання лісових ресурсів. Науковець Ю.Ю. Туниця запропонував розглядати ліс як еколого-економічну систему чотирьох обов'язкових компонентів, взаємопов'язаних між собою (дерево, гриб, фауна, рекреація). Тому реалізація такого підходу до ведення лісового господарства супроводжується відповідною розбудовою її термінології, адже термінологія не є сталою системою, вона змінюється, пристосовуючись до потреб суспільства [17].

Погоджуючись із думкою більшості лінгвістів, до інтралінгвальних чинників відносимо системну організацію мови, тенденцію до ускладнення та збагачення мовної структури, прагнення до обмеження труднощів лінгвальної інформації, тенденцію до інтеграції, яка виявляється водночас із тенденцією до диференціації елементів мови, принцип економії мовних засобів, тенденцію до надання переваги більш експресивним мовним формам, тенденцію до змін за аналогією [18; 19]. Серед інтралінгвальних чинників, які впливають на продуктивність семантичної деривації, у нашому випадку слід підкреслити важливість таких, як системна організація мови, закон мовної економії та тенденція до змін за аналогією.

Семантична деривація є засобом творення семантичних дериватів у процесах термінологізації, транстермінологізації та детермінологізації. Під терміном «термінологізація» розуміємо процес семантичних змін наявних у літературній та розмовній формах мовлення слів для створення нового терміна. Зворотнім до термінологізації є процес детермінологізації, який полягає в розширенні значення термінів і їхньому переході в систему літературної та розмовної форм мовлення. Транстермінологізацію трактуємо як перенесення готового терміна з однієї галузевої сфери в іншу з повним або частковим його переосмисленням та перетворенням у міжгалузевий омонім. У результаті дослідження, проведеного на матеріалі відібраного корпусу лексичних одиниць, нами встановлено, що в кожному процесі семантична деривація представлена звуженням (конкретизацією) або розширенням (генералізацією) значення, метафорою, метонімією. При цьому моделі семантичних дериватів при метафоризації та метонімізації в кожному семантичному процесі мають свої особливості. Зупинимося на розгляді цих механізмів та моделей в кожному із згаданих вище процесів.

Термінологізація здійснювалася за допомогою таких механізмів семантичних змін:

1. Метафоричні перенесення, які ґрунтуються на функційній подібності об'єктів номінації або схожості загальних характеристик і асоціацій, пов'язаних з референтом. Метафора в процесі термінологізації в нашому матеріалі представлена моделями: «схожість за формою» (e.g. **cone** «*a solid or hollow object with a round flat base and sides that slope up to a point*» − «*the hard dry fruit of a* pine or fir tree»), «схожість властивостей» (e.g**. needle** «a small thin piece of steel that you use for sewing, with a point at one end and a hole for the thread at the other» – «the thin, hard, pointed leaf of a pine tree»), «функційна схожість» (e.g. **nursery** «a place where young children are cared for while their parents are at work; a day nursery or nursery school « − a place where young plants and trees are grown for sale or for planting somewhere else»).

2. Метонімічні, основані на асоціації за суміжністю. У нашому випадку вона здійснювалася за моделлю «людина − рослина, рослинний світ, рослинне угруповання» (e.g. **community** «all the people who live in a particular area, country, etc. when talked about as a group» − «a group of plants and animals growing or living in the same place or environment»).

3. Звуження або конкретизації значення (e.g. **plantation** «a large area of land where crops such as coffee, sugar, rubber etc. are grown» – «*a large area of land that is planted with trees to produce wood»).*

4. Розширення семантичного об'єму слова (e.g. **vine** «a climbing plant that produces grapes «− «any climbing plant with long, thin stems; one of these stems»).

Транстермінологізація, яка відбувалася шляхом семантичної деривації, представлена: метафоричними перенесеннями, які здійснювалися за моделями «подібність за функцією» (e.g. **trunk -*forestry*** «the thick main stem of a tree, that the branches grow from» – ***transport***: the space at the back of a car that you put bags, cases, etc. in); **shoot** − ***forestry*** **«**the part that grows up from the ground when a plant starts to grow; a new part that grows on plants or trees» − ***photography***: an occasion when somebody takes professional photographs for a particular purpose or makes a film), подібність за відсутністю чогось (**clearing – *forestry*** «an open space in a forest where there are no trees» − ***Education*** «the system used by universities to find students for the places on their courses that have not been filled, just before the beginning of the academic year»), подібність за результатом (e.g**. seed** – ***forestry*** «the small hard part produced by a plant from which new plant can grow" – ***sport*** «one. of the best players in a competition»). Менш розповсюджені метонімічні перенесення (це перенесення за моделлю «частина дерева – вид транспорту/ записи в телефоні, на комп'ютері»: e.g. **log- *forestry*** «a thick piece of wood that is cut from or has fallen from a tree» − ***computer, telephone:*** «a written or digital record of activity on a computer or phone line»). Прикладів розширення або звуження значення нами не виявлено.

Багато прикладів детермінологізації знайдено в досліджуваному нами матеріалі. Шляхи утворення семантичних дериватів у цьому процесі аналогічні попереднім двом. Більшість утворена шляхом метафоризації, що здійснюється за моделями:

– подібність за функцією (e.g. bush «a plant that grows thickly with several hard stems coming up from the root» –» *a thing that looks like a bush, especially an area of thick hair or fur»,* pruning *«the activity of cutting off some of the branches from a tree, bush, etc. so that it will grow better and stronger» − the act of making something smaller by removing parts; the act of cutting out parts of something»*);

– подібність властивостей (e.g**. evergreen** «a tree or bush that has leaves all through the year» − «always popular»);

– подібність за формою (e.g. **stump** «the bottom part of a tree left in the ground after the rest has fallen or been cut down» – «the end of something or the part that is left after the main part has been cut, broken off or worn away», the short part of somebody's leg or arm that is left after the rest has been cut off).

Виявлені випадки детермінологізації шляхом розширення значення (e.g. **seedbed** «an area of soil which has been specially prepared for planting **seeds**» – a place or situation in which something can develop.) Зазначимо, що будучи детермінологізованими, багато лексичних одиниць увійшло до складу фразеологізмів (це лексичні одиниці типу *fr*uit, *wood,* tree, cover etc.):

wood

not out of the woods «not yet free from difficulties or problems»

not see the wood for the trees «not see or understand the main point about something, because you are paying too much attention to small details»

touch wood «(saying) used when talking about your previous good luck or your hopes for the future, to avoid bringing bad luck»

tree

the apple doesn't fall/never falls far from the tree «a child usually behaves in a similar way to his or her parent(s)»

at the top of the tree «in the highest position or rank in a profession or career»

be barking up the wrong tree « to have the wrong idea about how to get or achieve something»

be out of your tree «to be behaving in a crazy or stupid way, perhaps because of drugs or alcohol»

it/money doesn't grow on trees «used to tell somebody not to use something or spend money carelessly because you do not have a lot of it»

not see the wood for the trees «to not see or understand the main point about something, because you are paying too much attention to small details»

cover

break cover «to leave a place that you have been hiding in, usually at a high speed»

don't judge a book by its cover «used to say that you should not form an opinion about somebody/something from their appearance only»

under cover «pretending to be somebody else in order to do something secretly»

under (the) cover of something «*hidden or protected by something»*

under separate cover «*(business) in a separate envelope»* та ін.

Отже, проведений аналіз фахової лексики лісового господарства на тлі семантичної деривації дає підставу стверджувати, що вона не існує ізольовано від інших терміносистем або літературної та розмовної форми , а є відкритою до міграційних процесів. Одні лексичні одиниці потрапляють в інші термінологічні системи (наприклад, *освіта, транспорт, географія* тощо), інші поповнюють літературну та розмовну форми мовлення. Останні, у свою чергу, служать джерелом поповнення термінології лісового господарства.

Література:

1. Воскобойник В.І., Іщенко В.Л. Особливості семантичної деривації в англомовній економічній терміносистемі. *Мова і міжкультурна комунікація*. В: https//www.journal.puet/edu/ua
2. Вус М.І. Українська біологічна термінологія в аспекті семантичної деривації. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*. В. http://nbuv.gov.ua/UJRNI/VNULPUT/2015.817.10
3. Герман Л.В. Транстермінологізація та детермінологізація англійської ботанічної термінології *Мова і культура*. Київ: Вид. дім Д. Бураго, 2018. Вип. 21. Т. 2. С. 209–213.
4. Кияк Т.Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць. *Вісник Житомирського державного університету*. 2008. № 38. С. 77–80.
5. Краснопольська Н.Л., Краснопольська М.І. Українська термінологія менеджменту в аспекті семантичної деривації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*, 2020. № 45. Т. 1. С. 98–101.
6. Кущ Е.О. *Семантичні аспекти міграції та способи перекладу англійської термінологічної лексики.* В: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/
7. Тарасова В.В. Процеси детермінологізації, термінологізації і транстермінологізації в англійській авіаційній фаховій мові. *Мовні і концептуальні картини світу,* 2013. Вип. С. 156–161.
8. Миклаш Л. *Структурно-семантичні параметри англомовної термінології лісового господарства*. Канд. дис. 10.02.04. Германські мови. Київ, 2018. 279 с.
9. *Britannica com*. В: https:/www.britannica. com
10. Hammond H. *Seeing the forest among the trees*. Vancouver: Polestar PressLTD, 1992. 311 p.
11. Harlow W. *Textbook of dendrology*. New York: MrGraw-Hill. Inc, 1991. 501 p.
12. *Oxford Dictionary online*. В: https://en.oxforddictionaries.com
13. Миклаш Л.Т. *Періодизація розвитку англомовної термінології лісового господарства.* В: https://lnu.edu.ua/collection/index.php/foreignphilology/article/399/401/
14. Солодка М. Термінологія лісового господарства в українській та англійській мовах. *Мовний простір слов'янського світу.* В: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21745
15. Мазепа М.Й. Проблеми відповідності термінів в англомовній літературі лісотехнічного профілю в контексті перекладу на українську мову. *Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук. праць*. Львів, 2013. Вип. 23. С. 402–405.
16. Тропініна Н.П. *Семантична деривація: мультипарадигмальне дослыдження: монографія*. Херсон, 2003. 336 с.
17. Туниця Ю.Ю. *Экономические проблемы комплексного использования и охраны лесных ресурсов. Вопросы теории*. Львов: Высш. школа, 1976. 215 с.
18. Кухарчишин М.І. *Семантична деривація в українській біологічній термінології*. Канд. дис., спец.10.02.01 «Українська мова». Львів, 2021. 247 с.
19. Стишов О.А. *Українська лексика кінці 20 ст. (на матеріалі засобів масової інформації)*. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.

Herman L., Shastalo V., Kolesnyk A. Peculiarities of terminologisation, transterminologisation and determinologisation of forestry terms in the aspect of semantic derivation

Summary. The article is concerned with the problem of terminologasation, trasterminologisation and determinologisation of English terms belonging to the sphere of forestry farming formed by semantic derivation. The aim of the research is to determine the mechanisms and models of their creation. The following mechanisms are defined by the authors: extension and reduction of the semantic volume of words, metaphorization and metonymization. To the metaphors in the process of terminologasation the authors relate: form similarity, property similarity, functional similarity; in the process of transterminologisation – functional similarity, similiarity in the absence of something, similarity in the result of something; in the process of determinologisation – functional similarity, properties similarities, form similarity. Metonymization is represented: in the process of terminologisation – by the model «a man – a plant or a plant community», during transterminologisation – by the model « a tree part – a type of transport»; in the process of determinologisation- «material – a product or a good». Metaphorization is determined as the most productive mechanism of all studied processes. Terminology of forestry branch doesn't exist as an isolated system, it doesn't function separately from literary or colloquial form of speech. It is open for migration of words. Some lexical items enter other terminological systems (e.g. terminology of the spheres of education, transport, computer technologies, geography, linguistics, etc.), others replenish literary or colloquial form of speech. The latter in its turn serve as a source of enriching the terminology of forestry branch.

Key words: term, forestry, semantic derivation, terminologasation, transterminologisation, determinologisation.